

SALTUK-NÂME'DEKİ ATA SÖZLERİ

Doç.Dr. Şükrü Halûk AKALIN

Bu yazıda *Ebü'l-Hayr-ı Rûmî*'nin *Saltuk-nâme*'sinde geçen ata sözleri incelenecektir. Halk ağzından derlenerek yazıya geçirilen *Saltuk-nâme*'de elliye yakın ata sözü tespit edilmiştir. Bu ata sözleri kaynaklardaki diğer ata sözleri ile karşılaştırılacak. kaynaklarda hiç geçmeyen veya farklı şekillerde geçen ata sözleri tanıklarıyla birlikte incelenecektir.

Ebü'l-Hayr-ı Rûmî'nin Sarı Saltuk'a¹ ait menkıbeleri toplayarak meydana getirdiği *Saltuk-nâme*², dil, tarih, edebiyat ve folklor araştırmaları için son derece önemli bir kaynak eserdir. Menkıbeler, Sarı Saltuk'un müridleri ve halk arasında sözlü olarak anlatılırken Cem Sultan bu menkıbeleri dinlemiş ve bunların toplanarak bir kitap haline getirilmesi işiyle de *Ebü'l-Hayr-ı Rûmî*'yi vazifelendirmiştir. *Ebü'l-Hayr-ı Rûmî*. Anadolu ve Rumeli'yi adım adım dolaşarak derlediği Sarı Saltuk'un menkıbelerini yazıya geçirmiş, üç ciltlik *Saltuk-nâme*'yi meydana getirmiştir.

Yazarın, kendisinden önce yazılmış olan diğer menakıp-nâmelerden de yararlandığını biliyoruz. Bu konuda *Saltuk-nâme*'nin çeşitli yerlerinde kayıtlar mevcuttur³. Ancak, yazarın eserin sonunda da [SN III, s.366] belirttiği gibi, menkıbelerin büyük bir bölümü halk ağzından derlenerek yazıya geçirilmiştir. Eserin dil ve edebiyat açısından önemi, bu özelliğinden kaynaklanmaktadır. *Saltuk-nâme* içeriğinin yanı sıra, XV. yüzyıl konuşma dilinin örneklerini taşıması; arkaik kelimeleri, cümle yapısı, anlatımı; halk dilinden alınma deyimleri, benzetmeleri ve ata sözleriyle de üzerinde durulması gereken önemli bir eserdir.

¹ Sarı Saltuk hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Franz Babinger, «Sarı Saltuk Dede», İslâm Ansiklopedisi, c.10, İstanbul, 1966, s.220-221; Kemâl Yüce, *Saltuk-nâme'de Tarihî, Dinî Efsanevî Unsurlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını, Ankara, 1987, s.20-62; Şükrü Halûk Akalın, «Ebülhayr Rûmî», TDV İslâm Ansiklopedisi, c.10, s.360-362, İstanbul, 1994

² *Saltuk-nâme* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şükrü Halûk Akalın, «Ebülhayr Rûmî», TDV İslâm Ansiklopedisi, c.10, s.360-362, İstanbul, 1994; aynı yazı, «Sarı Saltuk ve Ebü'l-Hayr-ı Rûmî'nin Saltuk-nâme'si», Renkler, Kriterion Yayını, s.156-176, Bükreş-Romanya, 1995; aynı yazı, «Ebü'l-Hayr-ı Rûmî'nin Saltuk-nâmesi» Türk-Sovyet Kolokyumu, 30 Temmuz-2 Ağustos 1992 Bışkek-Kırgızistan [TDAY Bellefen 1992'de yayımlanmıştır, TDK yayını, Ankara, 1995]

³ *Bu kitâbı her yirde bulduğumdan hikâyelerin cem ittüm, sûrete getürdüm...*[SN III, s.369] Ayrıca Sarı Saltuk'un sağlığında menkıbelerin yazıya geçirildiği de kaydedilmektedir: *Ol kıy Şerif, Baba'da (Baba Dağında) karâr itti dahı Tatar Hanı gelüp Şerif Gâzi birle buluşup ol kazıyyeyi sorup bildi. Yazdılar hikâyet kitâbına geçirdiler*. [SN II, s.246]

Eski edebiyatımızda gerek manzum, gerek mensur eserlerde ata sözü ve deyimlere yer verildiğini biliyoruz. Divan şairlerinin büyük bir bölümü, şiirlerini süslemek, anlatıma açıklık kazandırmak, düşüncelerini sağlamlaştırmak maksadıyla herkes tarafından bilinen ata sözlerini ve deyimleri mısralar arasına serpiştirmişlerdir⁴.

Mensur bir eser olan *Saltuk-nâme*'de de aynı maksatlarla ata sözleri ve deyimlerin kullanıldığını görüyoruz. *Saltuk-nâme*'deki deyimleri bir başka yazımızda ele almayı uygun buluyoruz. Bu yazımızda *Saltuk-nâme*'deki ata sözleri üzerinde duracağız.

Ata sözleri, Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanan hazırladığımız tenkitli metinden alınmıştır (bkz. Kaynakça). Ata sözleri ilk kelimesine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Benzer ata sözlerinden biri madde başı olarak esas alınmış, diğerleri için bu madde başı söze gönderme yapılmıştır. Ata sözünün açıklaması yapıldıktan sonra, içinde geçtiği bölüm tanık olarak verilmiştir. Romen rakkamı ata sözünün alındığı cildi göstermektedir. Ata sözlerinin kaynaklarda benzer şekilleri veya farklı şekilleri varsa bunlar üzerinde de durulmuştur. Kısaltmalar için, Kaynakçaya bakılmalıdır.

Ata sözleri:

1. *Asıl azmaz, sağ yiyimez* : Soy kaybolmaz, sağ olan kokmaz. Bir kişi veya bir şey ne denli biçim değiştirirse değiştirsin, aslını yitirmez, soyluluğunu korur. [AS I.s.140].

Var, Muhsin didükleri azmışa ve gâfile di kim, istiğfâr itsün. Anuñ şerifliğine dahı bakmazam. Asıl azmaz, sağ yiyimez. Eğer ol asıl nesih ola, muhalefet ve şekâvet andan gelmeye. [SN I, s.195]

Bu ata sözünün kaynaklarda şu şekilleri tespit edilmiştir:

Asıl azmaz, bal kokmaz [AS I.s.140].

Asıl azmaz, kemal bozmaz [BAS I.s.47]

Asıl azmaz, bal kokmaz: kokarsa yağ (kaymak) kokar, aslında ayran var (aslı katıktır) [BAS I.s.46]

Ata sözünün ilk cümlesinin aynen korunmuş olmasına rağmen ikinci cümlesinin zamanla değişmiş olduğu görülüyor. Buna *iyi- kokmak, taaffün etmek* kelimesinin yazı dilinde kullanıştan düşmesi sebep olmuştur.

2. *Bir arslana iki çetük taptur* : (bkz. İki çetük bir arslana taptur)

3. *Bir şehir içinde iki pâdişâh olmaz* : (bkz. Bu dünyada iki phevân sığmaz.)

⁴ Bu konuda bkz. Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, İstanbul, 1943, s.431-474; aynı yazı, «Türk Edebiyatında Manzum Atasözleri ve Deyimler», TTDAY Belleten-1961, TTDK, Ankara, 1962, s.137-146

4. *Bir yiğit kırk yılda hâsıl olur* : Bir yiğidin yetişmesi kolay değildir; yiğit bir insan uzun sürede yetişir.

Yâ İlğaz! Gel kendüñe kıyma, bir yiğit kırk yılda hâsıl olur...[SN II, s.217]
Bir yiğit kırk yılda meydana gelir [ES I.s.46]

5. *Boş torba ile at tutulmaz* : Karşılığını vermeden herhangi bir şey elde edilmez. Çıkar göstermezseniz bir kimseyi bir yere bağlayamazsınız. [AS I, s.179]

Haber gönderdi kim «Bu yıl gazaya gidemedük, bizi du'âdan unıtmasun. İn-şa-Allah gelecek yıl gönderevüz.» didi. Pes ol gelen HVâce'ye buluşup Şerifüñ haberin virdi. HVâce eyitti: «Beğüm, siz bilmez mısız kim mesel-i meşhûrdur ki boş torba ile at tutulmaz, erenler yanında hatâdur.» didi.[SN II, s.182]

Bu ata sözü Aksoy ve Eyüboğlu'nda aynen yer almaktadır [AS I, s.179; ES I.s.48]. Ayrıca Eyüboğlu'nda ata sözünün *Kuru torba ile at tutulmaz* şekli de mevcuttur [ES I.s.175].

6. *Bu cihân bir sofradur, kangı cânibinden isterseñüz yiyüñüz* : Dünya türlü yiyeceklerle dolu bir sofradır; dünyadaki nimetler herkesin hayatını kazanmasına yeter. Bunun için başkasının rızıkına mani olmak, onun elinden yiyeceğini almak, birbirini öldürmek gereksizdir. Herkes yiyebileceği kadar yer, geri kalan herkese yeter.

...ve hem bu cihân bir sofradur kangı cânibinden isterseñüz yiyüñüz, kimesne mâni değıldür. Ben dahı sizcileyin bir karnum vardur, toyunca yirem. [SN III.s.85]

Bu ata sözü veya bunun bir benzeri kaynaklarda tespit edilememiştir. Ancak Antalya'dan derlenmiş olan *Dünya kırk kulplu kazan, bir kulpundan tut sen de kazan* şeklindeki ata sözü aynı anlamdadır [BAS I.s.100].

7. *Bu dünyâda iki pehlevân sığmaz (Bir şehir içinde iki pâdişâh olmaz.)* : Birbirine denk iki yiğit bir arada durmadığı gibi, aynı ülkede iki baş egmen olamaz. Birinden biri diğerini alt etmelidir.

«...Saltıñ kandasın, yürü, berü gel ikimüz ceng idelüm. Devlet sıñaşalum. Bu dünyâyı ya sen dut ya ben. Bu dünyâda iki pehlevân sığmaz, senüñle ayırd olahum.» didi.[SN III.s.74].

«Hünkâr, bir şehir içinde iki pâdişâh olmaz. Eğer halk Emîr'e uyalar, saña hürmet kılmaz...» [SN III.s.265].

Bu ata sözünün aynı kelimelerle olmasa da farklı kelimelerle ve aynı anlamda pekçok benzeri olduğunu görüyoruz:

Bir kında iki kılıç olmaz; Bir kilisede iki papaz olmaz; Bir mescidde iki mihrâb olmaz; Bir kapıda iki dilenci olmaz [ES I, s.44].

İki aslan bir posta sığmaz: İki at bir kazığa bağlanmaz: İki baş bir kazanda kaynamaz [AS I, s.266]; *İki cambaz bir ipte oynamaz* [AS I, s.267]; *Bir çöplükte iki horoz olmaz* [AS I, s.171].

8. Çetük kim pençesin ura arslana, eğer kurtulursa vara uslana:

Kedi, aslana pençe atar da canını kurtarırsa uslanır, bir daha böyle akılsızca bir davranışta bulunmaz. Kendinden çok daha fazla güçlü bir kişiyle boy ölçüşmeğe kalkan kişi de, bu düşüncesizce hareketi sonunda canını kurtarırsa uslanır, bir daha böyle bir şeye teşebbüs etmez. Kendinden çok daha üstün kişilerle körü körüne mücadeleye girişmek iyi değildir

Şâh Unfivân durup ni'met ve nüzül getirüp Server'den özrin diledi. eyittü: «Server' Meseeldür, çetük kim pençesin ura arslana eğer kurtulursa vara uslana. İmdi Server sizünle bizüm hâlümüz böyledür -bi-hamdı lillâh- ki geldünüz bizi kendümüze bildürdünüz.» didi. [SN I, s.266].

Bu ata sözünü başka bir kaynaktan tespit edemedik.

9. Dost odur kim buñ deminde bulına: Gerçek dost insanın sıkıntıya düştüğü zamanlarda yanında bulunan kişidir.

«Beğler bu Saltıh'la kimse başa çıkmaz. İmdi gelün buña dostluk gösterelim. Dost odur kim buñ deminde bulına.» [SN III, s.147].

Bu ata sözü günümüzde, *Dost kara günde belli olur* şeklinde yaşamaktadır [AS I, s.211; ES I, s.75].

10. Dügün aş savıldı, sizler soñına geldünüz : İnsan kendisine ihtiyaç duyulduğu zaman yardıma koşmalıdır. İş olup bittikten sonra ortaya çıkan kişinin kimsese faydası olmaz.

Yüzünüz kara olsun. Mesih'ün okına ve nâr-ı nûruñ hışmina uğrañ. Dügün aş savıldı, sizler soñına geldünüz. Ol vakt kanda idünüz? [SN II, s.166]

Bu ata sözü Aksoy ve Eyüboğlu'nda bulunmamaktadır.

11. Dünyâda biñ kez ölmekten bir kez ölmek yeğdür : Hergün korkuyla, endişeyle yaşamaktansa, bir kez ölmek iyidir.

Yâ Süleymân! Dünyâda biñ kez ölmekten bir kez ölmek yeğdür. Bilgil kim senden öñdin Melik Akik geldi bu cihâna hüküm itti...görür kim aç ve susuz bir yir içinde hâr ü zâr yatur. Ölüm ol dirilikten yiğrek gelür. [SN II, s.95].

Eyüboğlu'nun eserinde bu ata sözü *Her gün çekmektense bir gün ölüp kurtulmak yeğdir* şeklindedir. [ES I, 124]

12. Dünyâda muhannes adla diri olup yürimekten, bir gün evvel ölmek yiğrektür : Dünyada alçak ve namert olarak anılıp yaşamaktansa, bir gün önce ölmek yeğdir.

...gazadan kaçmak aybdur kim avratlarıñuz yanında yüziñüz kalmaz. Er olan gayret üzre ölmek gerektür. Dünyada muhannes adla diri olup yürimekten bir gün evvel ölmek yığrektür. [SN I, 175]

Denizli'den derlenmiş olan *Her gün tavuk yaşamaktan bir gün horoz yaşamak iyidir* ata sözü [BAS I, s.134]. anlam bakımından bu ata sözüyle benzerlik göstermektedir

13. Dünyânuñ beş günlük iş ü maîseti var : Ömür çok kısadır. dünya işleri de gelip geçicidir. onun için boş yere kimsenin kalbını kırmağa, kimsevi uzmeğe değmez.

Bu remz oldur kim dünyânuñ beş günlük iş ü maîseti var ve hem bu cihân bir sofradur. kangı cânibinden isterseñüz yiyüñüz kimesne mâni değüldür...[SN III, s.85]

Bu ata sözü bu gün bazı deyimlerle benzerlik göstermektedir: *Üç günlük dünya; Fani dünya; Ölümlü dünya* vb...

14. Elçiye ölüm yoktur Bir kimsenin sözünü başka bir kimseye iletmekle görevli kişi, bu sözlerden sorumlu değildir. Sözler kırıcı ise bunda aracının suçu yoktur. Onu cezalandırmak gibi bir davranışta bulunulmamalıdır [AS I, s. 218]

Çün bu kâfir bu sözleri kim nâmeden diñledi, hemân hışma gelüp Yahyâ'yı öldürmek istedi. Vezîri men idüp «Elçiye ölüm yoktur» dedi.[SN III, s. 153]

Günümüzde bu ata sözü, *Elçiye zeval olmaz* şeklinde kullanılmaktadır [AS I, s.218; ES I, s.88]

15. Er evde gerek, esen gerek : Erkek evinde olmalı, esen olmalıdır. Öldüğü takdirde ailesi, yuvası dağılır.

Ve Cesar ve Alaman ve Eflak kıralların dahu sıdılar. Anlar kaçılar. Tekür anlara «Duruñ» diyügördi, çare idemedi. Kimse sözün işdüp durmadı «Er evde gerek, esen gerek» diyüp kaçılar, gidıvırdiler.[SN I, s.26]

Sarı Saltuk'un karşısında tutunamayan düşman askerleri kaçarken kendilerini bu şekilde teselli etmektedir. Bu ata sözüne kaynaklarda rastlanılmamıştır.

16. Erenler du'âyı hâzıra iderler; gâ'ibe gül-bang iderler : (bkz. Viresiye du'â olmaz)

17. Erenler maslahatın girü er başarur : Olağan üstü güçleri olan insanların işlerini sıradan insanlar yapamaz. Olağan üstü işleri yine olağan üstü özelliklere sahip insanlar başarır

Şerif bu Ahi Firengi Sultâm düşünde görüp Seyyid'e eyitti:«Yâ Server' Gel benüm üzerümi dahu ma'mür eyle, andan git. Erenler maslahatın girü er başarur.» didi.[SN II, s.189].

Bu ata sözü, Aksoy ve Eyüboğlu'nun sözlüklerinde yer almamaktadır.

18. *Erkek koyun kurban içündür* : Yiğitler, erler daima savaşmak ve savaşarak ölmek için yaratılmıştır. Tıpkı kurbanın erkek koyundan olduğu gibi.

Şerif getirüp Sultân'ı yire urdı, göğsi üstine çıktı, oturdı, hançer çıkardı, hoşazına tayadı. Sultân gözün açtı, gördi bir âh itti. Şerif eyitti: «Ne âh idersin? Her zaman erkek koyun kurban içündür.» didi. [SN II, s.60]

Eyüboğlu'nun sözlüğünde bu ata sözü aynen yer almıştır [ES I, s.257]. Aksoy'un sözlüğünde yer alan *Erkek koyun kasap dükkânına yakıştır* ata sözü de bu ata sözüyle benzerlik göstermektedir. Ancak, Aksoy bu sözü «*miskin erkek yaşamaya layık değildir*», şeklinde açıklamıştır. Kanaatimizce bu ata sözünün açıklaması da yukarıda yaptığımız şekilde olmalıdır [AS I, s.227].

Niğde'den derlenmiş bir ata sözü ise *Erkek koyunun eti tilleda yakıştır* şeklindedir [BAS II, s.45]. (*tille* : kasap çengeli)

19. *Erlık kuvvet iledür, hîle akılladur* : Erlık, yiğitlik kuvvet iledir; hîle ise akılla, zekâyla ilgilidir. Hem gücünü hem de zekâsını kullanan kişiyi kimse alt edemez.

Rüstem b. Zâl gibi pehlevân böyle didi, zirâ erlik kuvvet iledür, hîle akılladur, dimişler. Anuñ ikısı bir yirde olsa ol kimseye hergiz kimesne pây-dâr olmaz. [SN II, s.35].

Bu ata sözü de kaynaklarda tespit edilememiştir.

20. *Erlık ondur, tokuzı hîle(dür)* : Yiğitliğin onda biri güce, onda dokuzu ise hileye dayanır. Hile, zekânın ürünüdür. Zekâdan yoksun kaba kuvvet hiçbir şey ifade etmez. Bilek gücünün yanı sıra, beyin gücü de gereklidir.

Papaz girü başlayup eyitti: «Bu Türkler bu işi kem geldiler, ittiler, hep yalan ve hîle birle ittiler. Husûsa Şerif hod şimdi ejder pehlevândur illâ hîle birle ider. Anuñ-çün kimse anuñla başa çıkamaz.» didi. Şerif çün bu sözleri ilerü geldi eyitti: «Hâşâ yâ Deymus, Şerif'ten kim ol yalan söyleye ve eğer hîle iderse erlik ondur, tokuzı hîledür, dimişler...» [SN II, s.35]

Pes Server kâh erlikle ve kâh hîle fi'liyle gazâya hâzır idüp gâzileri tururdı. Nakildür kim erlik ondur, tokuzı hîle. [SN III, s.138]

Pes Dranik eyitti: «Bu erlik midür, hîle idesin ?» didi. Server eyitti: «Yâ Dranik! Sen bilmez misin ki Rüstem (b.) Zâl dimiştür: erlik ondur, tokuzı hîledür. Şunuñ gibi kuvvetli er iken cengde hîle iderdi. Pes lâzımdur, hîle dahı erlikten gelür, eğer hîle olmasa yalıñuz kuvvet güç virmez saña...» [SN III, s.191].

Eyüboğlu'nun sözlüğünde bu ata sözü *Erlık ondur, dokuzu düzen (hîle, al)* şekillerinde yer almaktadır [ES I, s.93]

21. *Er olan gayret üzre ölmek gerektür* : Er kişi yatakta ölümü beklemez. Er kişi daima mücadele etmeli, savaşmalıdır. Ölümü de ancak bu şekilde olmalıdır.

...gazâdan kaçmak aybdur ki avratlarıñuz yanında yüzüñüz kalmaz. Er olan gayret üzre ölmek gerektür. [SN I, s.175]

Aksoy ve Eyüboğlu'nun sözlüklerinde bu söze rastlanmamıştır.

22. *Eyülük elbet kendüyi bildürür* : (bkz. Eyülük it. suya at; aka. girü buñ deminde öñiñe gele)

23. *Eyülük it, suya at; aka, girü buñ deminde öñiñe gele* . İyiliği karşılık beklemeden yap ve yaptığın bu iyiliği unut. iyilik yaptığın kişinin başına kakma. Faydasını sıkıntılı zamanında görürsün.

Server yitüp anı giriñtâr eyledi, bende çekti. Çün seher oldı, ol canavarı giriñ azâd eyledi...Server bildi kim bu dahi eyülük bildi. Meseldür atalardan kim eyülük elbet kendüyi bildürür: sen eyülük it, suya at, aka girü buñ deminde öñüñe gele. dimişler. [SN II, s.138]

Birbiriyle ilgili. hatta biri diğerinin açıklaması olan bu iki ata sözüne kaynaklarda *İyilik eden iyilik bulur* [AS I, s.277; ES I, s.144] şeklinde rastlıyoruz. 23 numaralı ata sözü Eyüboğlu'nun sözlüğünde *İyilik et. suya sal; iyilik ise o sem arar. bulur* şeklindedir [ES I, s.144]. Bu ata sözünün benzer bir şekli günümüzde ikinci bölümü farklı olarak kullanılmaktadır: *İyilik et. denize at: balık bilmezse Halik bilir* [AS I, s.277]

24. *Gönülden gönüle yol vardur* : Birbirlerine birtakım duygularla bağlı olan iki kimseden biri. öteki için ne düşünüyorsa o da beriki için aynı şeyi düşünür [AS I, s.243].

Ol birin kat'a fikr idemedi. mütehayyir oldı. turdı. Pes hirezden Nasrî'd-din Hvâce kapudan içerü girüp selâm virdi dahi eyitti:«Server, ol bir kazıyye kim fikr idersiz ne ola diyü, ol ihlâs-ı kalbdür.» didi. Pes meseldür kim gönülden gönüle yol vardur. [SN II, s.141]

Sözlüklerde bu ata sözü aynen veya az çok değişik şekilleriyle mevcuttur:

Gönülden gönüle yol vardır [ES I, s.107]

Gönülden gönüle (kalpten kalbe) yol vardır [AS I, s.243]

Kalbden kalbe yol vardır [ES I, s.146]

Kalp kalbe karşıdır [AS I, s.243; ES I, s.146]

25. *Harâm mâl taşa toprağa harç olur; helâl mâl rızk ni'met olur, kursağa düşer* : Haram kazanç. hiçbir işe yaramadan boşa gider. Helâl kazanç ise nimet olarak işe yarar

Sultân, Şerif'e eyitti:«Bu zulm birle cem olmış mâli nice ideyim ?» Sultân eyle diyicek Şerif eyitti:«Harâm mâl taşa toprağa harç olur, dirler: helâl mâl rızk ni'met olur kursağa düşer, dirler...» [SN II, s.61]

Bu ata sözünün haram ile ilgili kısmının değişik şekillerde kullanılışını görebiliyoruz:

Haramdan gelen harama gider [ES I, s.119]

Haram para ya binaya, ya zinaya [BAS I, s.132; BAS II, s.53]

Haram mal karın dövmüzar, doyursa da devamlı olmaz, olsa da hayırlı olmaz [BAS I, s.132]

26. Hastanuñ beği, paşası olmaz : Hastalık, makam, mevki dinlemez, zengin-fakir ayırt etmez. Herkes hasta olabilir

Pes kâfirler eyittiler Tekûr'a ki:«Sultânım! Bir hasta derdmendmiş, unuñ-çün Sultânıma tapı kılmamış.» dıdiler. Tekûr eyitti:«Ami kendü hâlinde koñuz, kayırmaz: hastanuñ beği, paşası olmaz.» didi.[SN II, s.112]

Bu ata sözü kaynaklarda tespit edilememiştir. Sadece, Aksoy'un sözlüğünde *Hastalık sağlık (sayrılık) bizim için* şeklinde bir ata sözü bulunmaktadır [AS I, s.253].

27. Her kişi üç kerre gayb söyler, râst gelür : İnsanların gelecek ve olacak şeyler hakkında söyledikleri üç şeyden biri gerçekleşebilir

Pes Server Kânüs'ün yüzine baktı, eyitti:«Yâ Kânüs' Hak Ta'âlâ semîñ güyeğünñ girü kendü cayağünña getürdi.» didi. Kânüs eyitti:«Server çün sen bu nefesi eylediñ hayırlısı budur kim ola ve meseldür kim her kişi üç kerre gayb söyler, rast gelür.» didi.[SN I, s.298]

Bu ata sözü kaynaklarda bulunmamaktadır.

28. İden bulur Yapılan hiçbir şey karşılıksız kalmaz. İnsan iyilik yaparsa iyilik bulur; kötülük yaparsa da kötülük bulur.

aç ve susuz ol dañı anda döne döne helâk oldı. Her iden bulur. Ahir kendü dañı helâk oldı [SN I, s.211]

Dünyâda gayret-ı hak elbet olur ır ve geç, isti'câl câiz degüldür: iden bulur .[SN III, s.110]

Bu ata sözü günümüzde aynı şekilde kullanıldığı gibi, ikinci bir cümle eklenmiş şekilde de kullanılmaktadır:

İden bulur, inleyen ölür [AS I, s.217; ES I, s.83]

Ayrıca, *Etme bulma dünyası; Etme bulursun, inleme ölürsün* [AS I, s.217] şekillerinde de aynı anlamda ata sözlerinin olduğu görülmektedir.

29. İki çetük bir arslana taptur (Bir arslana iki çetük taptur) : İki kedinin bir aslana denk olduğu gibi, gücü az olan iki kişi de birleşirse kendilerinden güçlü olan bir kişiye denk hale gelebilirler. Gücü az olanlar ancak birleşirlerse kendilerinden güçlü olanları alt edebilirler.

...her kişi başına bir kişi viresin, cenğ ola ve on yığirmi otuz nihâyet kırk kişi bir pehlevâna gele ve meseldür kim iki çetük bir arslana taptur dañı dimişler, ben saña vardım hilemi gördüñ erliğim dañı gör ve amma bir kişiye kırktan artuk adam göndermek âcizlik ve avratlıktır...[SN I, s.278]

Ol küffâr heğleri eyittiler:«İy keşiş! Ne ağlarsın, amuñ halkına ve başına dünyâ halkın üşürelüm. Bir arslana iki çetük taptur.» didi.[SN II, s.236]

Trabzon'dan derlenen *İki kedi bir aslana denktir* sözü, bu ata sözünün günümüzdeki şeklidir [BAS II, s.57]. Eyüboğlu'nun sözlüğünde bu ata sözü *İki çetlik bir aslana tapdır* şeklinde verilmiş, *çetlik* için *keci* açıklaması yapılırken, *tapdır* kelimesi için de yanlışlıkla *karyıdır* açıklaması yapılmıştır [ES I, s.134]. Doğrusu, *denktir, eşittir* olacaktır.

30. İletle dirilen mihnetle cân virür (viriserdür) : Hastalıklı olarak dünyaya gelen kişinin sıkıntılar içinde öleceği gibi, bir işe kötülük yaparak başlayan kişi de yaptığı işten yarar sağlayamaz. Kötülükle başladığı için kendi sonu da kötü olur

Dünyâda gayret-i hak elbet olur ir ve geç, isti'câl cânz değüldür, iden bulur İletle dirilen mihnetle cân virür, zâlim felâh bulmaz. [SN III, 110]

Mü'min dininde illet imeye kim hile ve hilâf-ı şer iden zâlimlerdür ve mel'unlardur. Meseldür kim illetle dirilen mihnetle cân viriserdür. [SN III, s.141]

Eyüboğlu'nun sözlüğünde bu ata sözü aynen ver almaktadır [ES I, s.136]. Aksoy'un sözlüğünde ise bu ata sözü *Hile ile iş gören mihnet ile cân verir* şeklindedir [AS I, s.262].

31. İlm nisan yağmuruna beñzer, sadef ağzına düşse dürr-i cevher olur, mâr ağzına düşse zehr olur : Bilim, nisan yağmuru gibidir. Nisan yağmuru sedef içine düşerse inci olur, yılanın ağzına düşerse zehir olur. Bilim de iyi niyetli insanın elinde iyi şeyler için kullanılır. Kötü niyetli insan da bilimi yapacağı kötülöklere alet eder

Müslümânlar bu sözi ıyıldicek «Hayf humuñ ilmne» didiler. Seyyid evitti «İlm nisan yağmuruna beñzer, nite kim sadef ağzına düşse dürr-i cevher olur, mâr ağzına düşse zehr olur. İmdi şaki ağzından zehr gibidür. Fesâd ve şirret zür ve zulm olur. Sa'id ağzından ilm ve amel salâh-ı dîn olur...» [SN III, s.144]

Saltuk-nâme'deki bu ata sözünde, bereketli olduğuna inanılan nisan yağmuruyla ilgili bir başka ata sözünden yararlanılmıştır.

Nisan yağmurunun bereketli ve yararlı olduğuna dair pek çok ata sözü bulunmaktadır: *Mart yağar, nisan övünür; nisan yağar, insan övünür; Mart kuruluk, nisan yağmurluk; Martta tezek kuruya, nisanda seller yürüye; Martta yağmasın, nisanda dinmesin; martta yağmaz, nisanda dinmezse sabanlar altın olur* [AS I, s.316]; *Nisan yağar sap olur, mayıs yağar çeç olur; Nisan yağmuru altın araba, gümüş tekerlek* [AS I, s.324]; *Nisan yağmuru ambara yağar* [BAS I, s.174].

Eyüboğlu'nun sözlüğünde bulunan *Nisan yağmuru balığın ağzına düşer inci olur, yılanın ağzına düşer zehir olur* şeklindeki ata sözünün *Saltuk-nâme'de* bilimle ilgili düşünceye örnek gösterilmesi ilgi çekicidir.

32. Kanda ittifâk ola, anda her iş âsân ola : Aralarında duygu ve düşünce birliği bulunan topluluklar, dirlik ve düzenlik içinde yaşarlar [AS I, s.323].

Server evitti: «Yüzünüz ağ olsun ki dîn nisbetine birbirünüze uyarısız. Kanda kim ittifâk ola, anda her iş âsân ola...» didi. [SN II, 183]

Bu ata sözünün günümüzdeki benzerleri:

Birlik dirliktir [ES I. s.47]

Nerde birlik, orda dirlik [AS I. s.323]

şeklindedir.

33. *Kesilen baş gine bitmez* : Kesin olarak yapıp sonuçlandırılan iş, eski haline getirilemez. Onun için her davranıştan önce, bunun nasıl bir sonuç doğuracağını iyi hesap etmek, ondan sonra işe girişmeye ya da girişmemeye karar vermek gerektir [AS I. s.293]

Atabek eyitti: «Yâ Ilgaz! Gel kendüñe kıyma, bir yiğit kırk yılda hâsil olur, seni anañ bir dahı doğurmaz. Kesilen baş gine bitmez...» diyüp çok nasihatlar eyledi. [SN II. s.217]

Bu ata sözü, Eyüboğlu'nda *Kesilen baş geri (bir daha) bitmez* [ES I. s.157]; Aksoy'da ise *Kesilen baş (bir daha) yerine konmaz* [AS I. s.293] şekillerindedir.

34. *Koñşı hakkı Tañrı hakkıdır* : Komşular arasında yakın, kaçınılmaz ilişkiler vardır. Komşular birbirlerini incitmemeli, birbirlerinin hatırını saymalı, birbirlerine yardım etmelidirler. Bu ödevleri yerine getirenler, Tanrı'ya karşı da ödevlerini yapmış olurlar [AS I. s.299].

...tiz tutup katına beğlerin getirdi, eyitti: «Kişiler, sizlere ne direm bilmiş oluñ kim koñşı hakkı Tañrı hakkıdır dirler, bizüm üstümüze bir düşmen gelse anlar bize yardım iderlerdi...» dedi. [SN III. s.307]

Kelimelerdeki bazı ses değişimleri dışında bu ata sözünde bu gün bir değişiklik olmamıştır. *Koñşı hakkı Tanrı hakkı(-dır)* [AS I. s.299; ES I. s.167].

35. *Kurd koñşısın yemez* : Bir kişi ne kadar azgın ve kötü niyetli olursa olsun yakınlarına dokunmaz.

Ol hisârıñ beği Server'e ni'met ve nüzül gönderdi, eyitti: «Server, kurd koñşısın yemez. Senden dilerem kim güyeğüm İlyâs gelüp beni incitmesün.» dedi. [SN II. s.156]

Ol kâfirler eyittiler: «Yâ Saltıh! Kurd koñşısın yemez. Biz seniñle koñşılıruz. Bize kıyma'» didiler. *Server eyitti: «Kurduñ koñşısı koyun olsa ol anı yimeye mi? Ya siz ni'çün geldüñüz koñşıñuz yemek istedüñüz?...»* dedi [SN II. s.160]

Günümüzde bu ata sözü de kelimelerdeki ses değişiklikleri dışında başka bir değişikliğe uğramadan kullanılmaktadır [AS I. s.308]. Eyüboğlu da, bu ata sözünü *Kurt koñşusun incitmez (yemez)* şeklinde vermiştir [ES I. s.174]. Trabzon'dan derlenmiş olan *Kurt eşini yemez* ata sözü de farklı anlamda bir ata sözü değildir [BAS II. s.71].

36. *Kurı yanında yaş dahı yanar* : Beğenilmeyen tutumlarından dolayı cezalandırılan kişiler içinde suçsuzlar da suçlular gibi hırpalanır [AS I. s.309].

Şerif eyitti: «Müfsidler yanında sâlih olsa lâ-hüdd müfsid sebebinden ana dahı bir elem gelse ölmez. Nite kim dimişlerdür kurı yanında yaş dahı yanar diyü.» [SN I. s.206]

Bu ata sözü Eyüboğlu'nun sözlüğünde *Kuru (kurunun) yanında yaş da yanar* [ES I. s.175]; Aksoy'un sözlüğünde ise *Kurunun (arasında) yanında yaş da yanar. Yaşın yanında kuru da yanar* [AS I. s.309] şekillerinde yer almaktadır.

37. Kuyuyu boyuñca kazasın tâ ki içine düşerseñ helâk olmayasın : Başkasını tuzağa düşürmeye çalışan kimse, bu tuzağa ondan önce kendisi düşeceğini düşünerek kuyuyu kendi boyundan büyük kazmamalıdır.

Uş ayağıña tolaştı, fesâduñ her ne eyledüñse bulduñ. Meseldür kim kuyuyu boyuñca kazasın tâ ki içine düşerseñ helâk olmayasın..[SN II, s.234]

On üçüncü yüzyıldan günümüze kadar şiirde, halk dilinde ata sözlerini derleyen Eyüboğlu, bu ata sözünü *Kuyuyu büyücek kaz nageh kendin (sen) düşesin* şeklinde tespit etmiştir [ES I. s.177]. Aksoy'un sözlüğünde ise bu ata sözü *Kazma kuyuyu kendin düşersin: El için kuyu kazan, evvelâ kendi düşer* şekillerindedir [AS I. s.221].

38. Ne deñlü çok olursa koyunuñ sürüsü; yeter biñine kassâbuñ birisi : Yapacak iş ne kadar çok olursa olsun, işi başarmaya azimli bir kişinin olması yeterlidir. Bin koyuna bir kasabın yeteceği gibi...

Komañ gâzilerüm, koçaklarum, dem bu demdür. Dîn yolına duruşalum. Mu'cizât-ı Muhammed hizümle biledür. Ne deñlü çok olursa koyunuñ sürüsü, yeter biñine kassâbuñ birisi.[SN II, s.102]

Bu ata sözü, Eyüboğlu ve Aksoy'un sözlüklerinde yer almamaktadır.

39. Okunan yire var, zinhâr irinme; okunmayan yire varma, görünme: Kişi çağrıldığı yere gitmelidir. Bu en azından bir nezaket gereğidir: ödev de olabilir. Çağrılmadığı yere gitmemelidir. Gitmek, yüzsüzlük ve arsızlık olur [AS I. s.186].

Pes ol sözle Server'i davet eylediler. Okunan yire var, zinhâr irinme; okunmayan yire varma, görünme diyüp, çün melik katına geldi, melik eyitti:...[SN II, s.176]

Bu ata sözü günümüzde *Çağrıldığı yere erinme, çağrılmadığın yere görünme* [ES I. s.56]; *Çağrılan (çağrıldığı) yere erinme, çağrılmayan (çağrılmadığın) yere görünme* [AS I. s.186] şeklinde kullanılmaktadır. Ata sözünün günümüzde değişik şekilleri de vardır: *Çağrıldığı yere git, ar eyleme; çağrılmadığın yere gidip yerini dar eyleme* [AS I. s.186]. Bölge ağızlarında *Çağrılmayan yere kedi ile köpek gider* şeklinde benzer bir söz de vardır [BAS I. s.175].

Oku- kelimesinin günümüz yazı dilinde *davet etmek, çağırma* anlamındaki kullanılmamaktadır. Ağızlarda kelimenin *davet etmek, çağırma* anlamlarında kullanıldığını biliyoruz [DS IX. s.3276]. Nitekim, bu kelimenin yer aldığı ata sözünün bir benzeri Tokat'tan derlenmiştir: *Okunmadık düğüne kel oğlan gider* [BAS I. s.175].

40. Soñ peşimânlık fâide eylemez : İyice düşünmeden yapılan iş, çok kez insanı zarara ya da geri dönemeyeceği bir çıkmaza sokar. O zaman pişman olmak da işe yaramaz [AS I. s.348].

Zirâ evliyâ buyurmıştır: bir kimse bir kimseniñ tuzı etmeği hakkın bilmeşe Hak Ta'âlâ aña bildürür, belâsın virür, soñ peşimânlık fâide eylemez. [SN III. s.346]

Eyüboğlu, eski metinlerde bu ata sözünün *Son pişmanlık assı takçe, para, fayda) etmez* şekillerini tespit etmiştir [ES I. s.209]. Aksoy'un sözlüğünde ise ata sözü *Son pişmanlık fayda vermez (etmez)* şeklindedir [AS I. s.348].

41. Viresiye du'â olmaz (Erenler du'âyı hâzıra iderler; gâ'ibe gül-bang iderler) : Karşılıksız hiçbir şey yapılmaz. Evliya da, karşılığını aldıktan sonra dua eder

Pes ol varan adam eyitti:«Bir du'â eyle sizlere bir mut buğday getüreyim.» dedi. Hivâce:«Bir kile olsun hemân hâzır olsun. Erenler du'âyı hâzıra iderler, gâibe gül-bang iderler, viresiye du'â olmaz.» dedi.[SN II. s.182].

Eyüboğlu'nun sözlüğünde bu ata sözü *Erenler nakde kılmışlar dua şeklindedir* [ES I. s.92] Bölge ağızlarında bu ata sözünün benzeri derlenmiştir: *Boş sofraya dua olmaz* [BAS I. s.71].

42. Yirinde kaçmak erliktendür : Zor durumda kaldığında kaçmak da yiğitliğin gereklerindedir.

Bihris çağırdı:«Câfil olma, key sakın bu Türk'ten saña zarar olmaya, yirinde kaçmak erliktendür.» dedi.[SN III. s.169]

Eyüboğlu, bu ata sözünü *Kaçmak da bir yiğitlikür* şeklinde tespit etmiştir [ES I. s.145].

43. Zâlim felâh bulmaz (Zâlim dünyâdan âhirete îmânsuz gidiserdür): Kötülük yapan, zulüm yapan kişi yaptıklarının karşılığını görür; ahirete de imansız gider.

İlden bulur. İletle dirilen mihnetle cân virür, zâlim felâh bulmaz. [SN III. 110]

Meseldür kim illetle dirilen mihnetle cân viriserdür. Ekser zâlim dünyâdan âhirete îmânsuz gidiserdür. [SN III. s.141]

Eyüboğlu'nun sözlüğünde *Zalimin ettiği yanına kalmaz; Zalimin ömrü az olur; Zalimin mumu sabaha kadar yanmaz* şekilleri vardır [ES I. s.249]. Gaziantep'ten derlenmiş olan *Zalimin zulmüne bakma, ömrünün kısalığına bak* sözü de *Saltuk-nâme*'deki iki ata sözüyle anlamca benzerlik gösterir.

44. Zâlimi sanma ki ber-hârdâr olur.

Ya kesilür başı ya ber-dâr olur : Zalimin onacağını sanma, ya başı kesilerek öldürülür, ya da asılır. Zalimlerin sonu zulmettikleri gibi olur.

Pes Seyyid ilerü gelüp bir taş ol la'ine şöyle urdı kim kafası târ ü mâr oldı. beynisi yire saçıldı. Beyt:

*Zâlimi sanma ki ber-hûrdâr olur
Ya kesilür başı ya ber-dâr olur.*

Düşdi. cân virdi. [SN I, s.379]

Kimden alındığını tespit edemediğimiz bu ata sözünün manzum olarak verilmesi dikkat çekmektedir. Eyüboğlu ve Aksoy'un eserlerinde bu söze rastlayamadık.

45. Zarar-ı âmmdan, zarar-ı has yiğdür : Herkesin zarar görmesinden bir kişinin zarar görmesi yeğdir.

Pes kız ağlayup eyidürdi kim:«...Baña fetvâ virdiler kim zarar-ı âmmdan zarar-ı hâs yeğdür.» diyüp... [SN III, s.215]

Aksoy'un ve Eyüboğlu'nun sözlüklerinde bu söz bulunmamaktadır.

Ata sözü niteliğini kazanmamış sözler:

Bu ata sözlerinin dışında ata sözü niteliğinde olmayan özlü sözler: kısa, kuru, yalın gerçekleri dile getiren cümleler de vardır. Bu sözler henüz ata sözü değerini kazanmamışlardır. Bunların bir kısmı zaman içerisinde değişerek ata sözü veya deyim haline gelmiştir: *Anañ seni bir dahı doğurmaz* [SN II, s.217]; *Erenler lâf-ı güzâf itmezler* [SN I, s.193]; *Eyülük. nân ve nemek hakkın gözeden merddür, küfrân-ı ni'met olan nâ-merd ve harâm-zâdedür* [SN II, s.139]; *Ölüm tarlığı şol ana karnından dünyâya gelmek gibidür* [SN II, s.130]; *Yılanuñ başın ezmek gerek* [SN III, s.150] vb...

Ata sözlerinin özellikleri:

Ata sözlerinin bazılarının ölçülü ve kafiyeli olduğu görülmektedir: *Asıl azmaz. sağ yiyemez : Çetük kim pençesin ura arslana. eğer kurtulursa vara uslana : Okunan yire var zinhâr irinme. okunmayan yire varma görünme.* Bunlardan birinin de beyit halinde yer alması ilgi çekicidir:

*Zâlimi sanma ki ber-hûrdâr olur
Ya kesilür başı ya ber-dâr olur.*

Bazı ata sözleri ise kafiyeli olmalarına rağmen ölçülü değildir: *Er evde gerek. esen gerek: Ne deñlü çok olursa koyunuñ sürüsü, yeter biñine kassâbuñ birisi.*

Mensur bir eserde böyle ölçülü ve kafiyeli ata sözlerinin kullanılmasının sebebi anlatımı monotonluktan kurtarmaktır.

Yazımızda ele aldığımız ata sözlerinin çeşitli özelliklerini tablo halinde göstermeyi uygun buluyoruz⁵. Tablodaki sayılar ata sözlerinin bu yazıdaki sıra numaralarıdır. Var olan özellik + işareti ile gösterilmiştir.

⁵ Ata sözlerindeki edebî sanatları bulan *Yrd.Doç.Dr. İ. Çetin Derdiyok*'a teşekkür ederim

SALTIK-NÂME'DEKİ ATA SÖZLERİ

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45							
BASİT CÜMLE	+	+	+	+			+				+	+	+								+						+																			+						
FİLİMSİLERLE KUR.BASİT C.									+		+										+								+																							
Kİ'Lİ BİRLEŞİK CÜMLE								+																																												
ŞARTLI BİRLEŞİK CÜMLE									+																																											
SIRALI CÜMLE	+									+																																										
KARMAŞIK BİRLEŞİK CÜM.							+																																													
İSİM CÜMLESİ	+									+	+	+	+																																							
FİL CÜMLESİ	+	+	+	+	+	+	+	+	+																																											
HECE VEZNI	+							+																																												
ARUZ VEZNI																																																				
KAFİYE								+																																												
BAŞTA KAFİYE																																																				
SECI																																																				
ALLİTERASYON	+							+	+	+																																										
BEYİT																																																				
TELMİH																																																				
TEZAT	+							+		+	+																																									
TEŞBİH																																																				
TENASÜP																																																				
MÜBALAĞA																																																				
MECAZ																																																				
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45							

Kısaltmalar ve Kaynakça

- [AS I] *Aksoy, Ömer Asım: Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, Atasözleri Sözlüğü, TDK yayını, Ankara, 1971
- [BAS I] *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*, TDK, Ankara, 1969
- [BAS II] *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler II*, TDK, Ankara, 1971
- [DS IX] *Derleme Sözlüğü*, c.IX, TDK, Ankara, 1977
- [ES I] *E.Kemal Eyüboğlu. On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, birinci kitap, İstanbul, 1973
- [SN I] Ebü'l-Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-nâme I*, Hazırlayan Dr. Şükrü Halûk Akalın, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını, Kaynak Eserler dizisi, Ankara, 1988
- [SN II] Ebü'l-Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-nâme II*, Hazırlayan Dr. Şükrü Halûk Akalın, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını, Kaynak Eserler dizisi, Ankara, 1988
- [SN III] Ebü'l-Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-nâme III*, Hazırlayan Doç.Dr. Şükrü Halûk Akalın, Kültür Bakanlığı yayını, Kaynak Eserler dizisi, Ankara, 1990